שכונת עזרא ברחובות

שכונת הפועלים הראשונה בארץ ישראל

ביתו של זלמן אייזנברג,
נהרס בשנת 2008

אבני מורשת
תחקיר ועריכה
ד"ר יואל פיקסלר

שכונת עזרא ההיסטורית אינה קיימת עוד. היא הפכה לרחוב הנושא כיום את השם "עזרא". זהו רחוב שוקק חיים במרכז העיר רחובות, שבחלקו חנויות ועסקים אך ברובו נבנו בתי מגורים.
בתמונה נראים הבתים שנבנו על מקומם של בתי השכונה, מדרום לרחוב עזרא.
אך תחילתם של דברי ימי הרחוב היו שונים לחלוטין...

רחוב עזרא,
2024

הפועלים היו חלק מהנוף במושבה רחובות, למעשה מיום הקמתה בשנת 1890 (תר"ן). האיכרים בעלי האדמות ראו חשיבות גדולה בהעסקת הפועלים היהודים שלא כמו במושבות הברון שלעיתים העדיפו את הפועלים הערבים. משה סמילנסקי, כסופר העלייה הראשונה ואיש רחובות, נטה לצייר את היחסים בין איכרי המושבה לפועלים כיחסים אידיליים, אך ניתן למצוא בעיתונות התקופה מתחים מסוימים בין שתי האוכלוסיות, אך אין ספק שהמצב ברחובות היה טוב לעין שיעור מזה שבמושבות האחרות.

משה סמילנסקי
וספרו "משפחת האדמה"
הוצאת עם עובד

יחד עם זאת מצבם של הפועלים ברחובות בסוף המאה ה־19 היה קשה. הם גרו בכל מקום אפשרי: בבתים, בחדרים, במרתפים, בעליות גג ואפילו באורוות. ובכל שנה לאחר שהסתיימו העבודות העונתיות בגון: קטיף, בציר ועוד הם התקשו בתשלום שכר דירה.

לתנועת "חובבי ציון" היו מספר אגודות שהשתייכו אליה ואחת מהן הייתה תנועת ההתיישבות "עזרא" שהוקמה בברלין. בהשתדלותו של אליהו זאב לוין־אפשטיין, תנועת "עזרא" החליטה להקים ברחובות שכונת פועלים.

בתאריך 14 בספטמבר 1896 (תרנ"ו) הודיע ארגון "חובבי ציון" בפריז כי הוא שולח 12,000 פרנקים להקמת השכונה ברחובות, וחברת "עזרא" מברלין הודיעה שתצרף סכום של 10,000 מרקים. עוד 4,000 פרנקים גייס לוין־אפשטיין ממקורות שונים.

לניהול הקמת השכונה מונה לוין־אפשטיין.

אליהו זאב לוין־אפשטיין

מטבע בעריך של 20 פרנק צרפתי משנת 1857

מטבע בעריך של 1 מרק גרמני משנת 1875

בשלב ראשון הוחלט לבנות חמישה בתים לחמש משפחות פועלים שתִבחרנה בהגרלה.
על פי התוכנית – כל אחת מהמשפחות שייבחרו תקבל עשרה דונם קרקע; לכל משפחה תִבנה חצר מגודרת ובתוכה בית בן שני חדרים ומטבח, רפת לבהמה ולול לתרנגולות. כל אלה על שטח של דונם אחד. תשעת הדונמים הנותרים יהיו לגן: לזרוע ירקות, לנטוע עצי פרי.
כל משפחה תקבל שתי פרות ותרנגולות אחדות.
בזאת תינתן האפשרות לבני המשפחה לעזור לאבי
המשפחה לפרנס את ביתו,
בו בזמן שהוא יעבוד במושבה.

ביתו של זלמן אייזנברג
ברחוב עזרא 32,
נהרס בשנת 2008

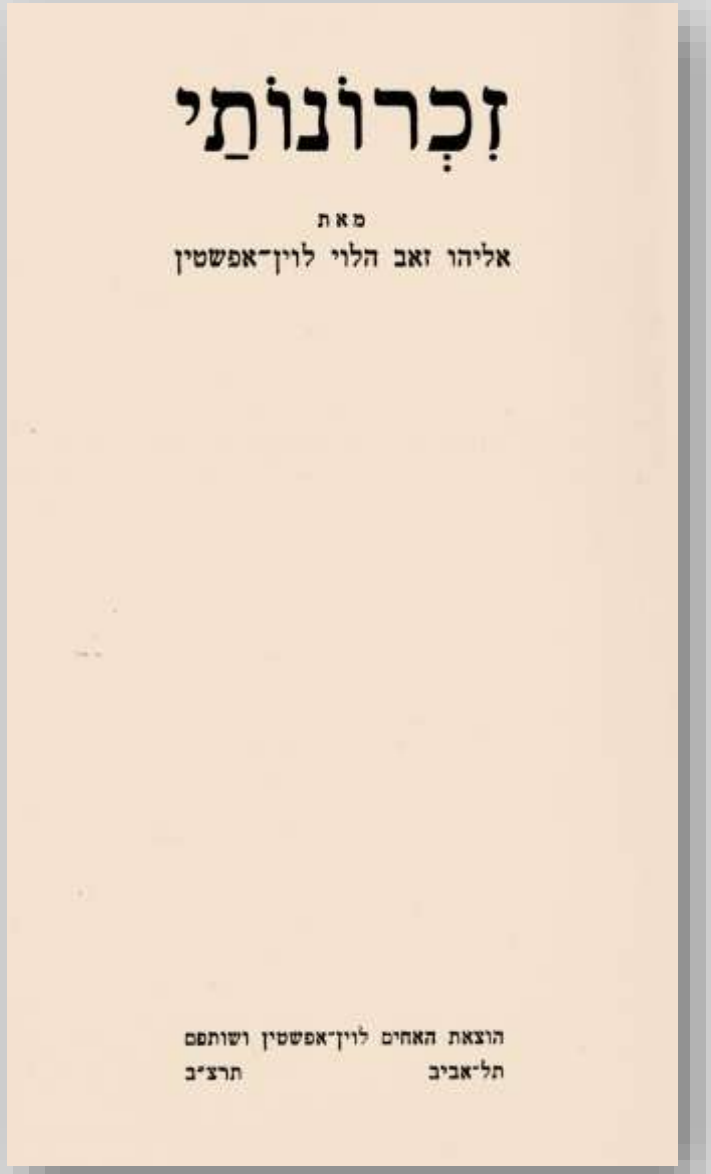

לוין־אפשטיין מוסיף בספר זיכרונותיו:
"הנחלאות נמסרו לידי הפועלים בתנאי, שבמשך שלושים שנה עליהם להשיב שוויין. הנחלאות והבתים נרשמו בספרי הממשלה על שם הד"ר הילדסהיימר מברלין, בתנאי כי אחרי שהפועלים ישיבו דמי שוויין של הנחלאות, תשוב כל נחלה ותרשם על שם בעליה".

הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר היה ממנהיגי אסכולת "תורה עם דרך ארץ" בגרמניה ומייסד בית המדרש לרבנים בברלין. הקים מוסדות חסד רבים, תמך ביישוב ארץ ישראל ובציונות, בה בנה 73 בתים למחוסרי בית בירושלים, שנקראו "בתי מחסה".
חמשת הפועלים שזכו בבתים הם:
יצחק זאב אלטשולר, קלמן קלונימוס גבריאלוב, פנחס אושרוב, מרדכי נחמני (גורודינסקי) וזלמן אייזנברג.

הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר
ומימין: ספרו של אליהו זאב הלוי לוין־אפשטין "זכרונותַי"

מצגת אין כמו רחובות ושכונותיה

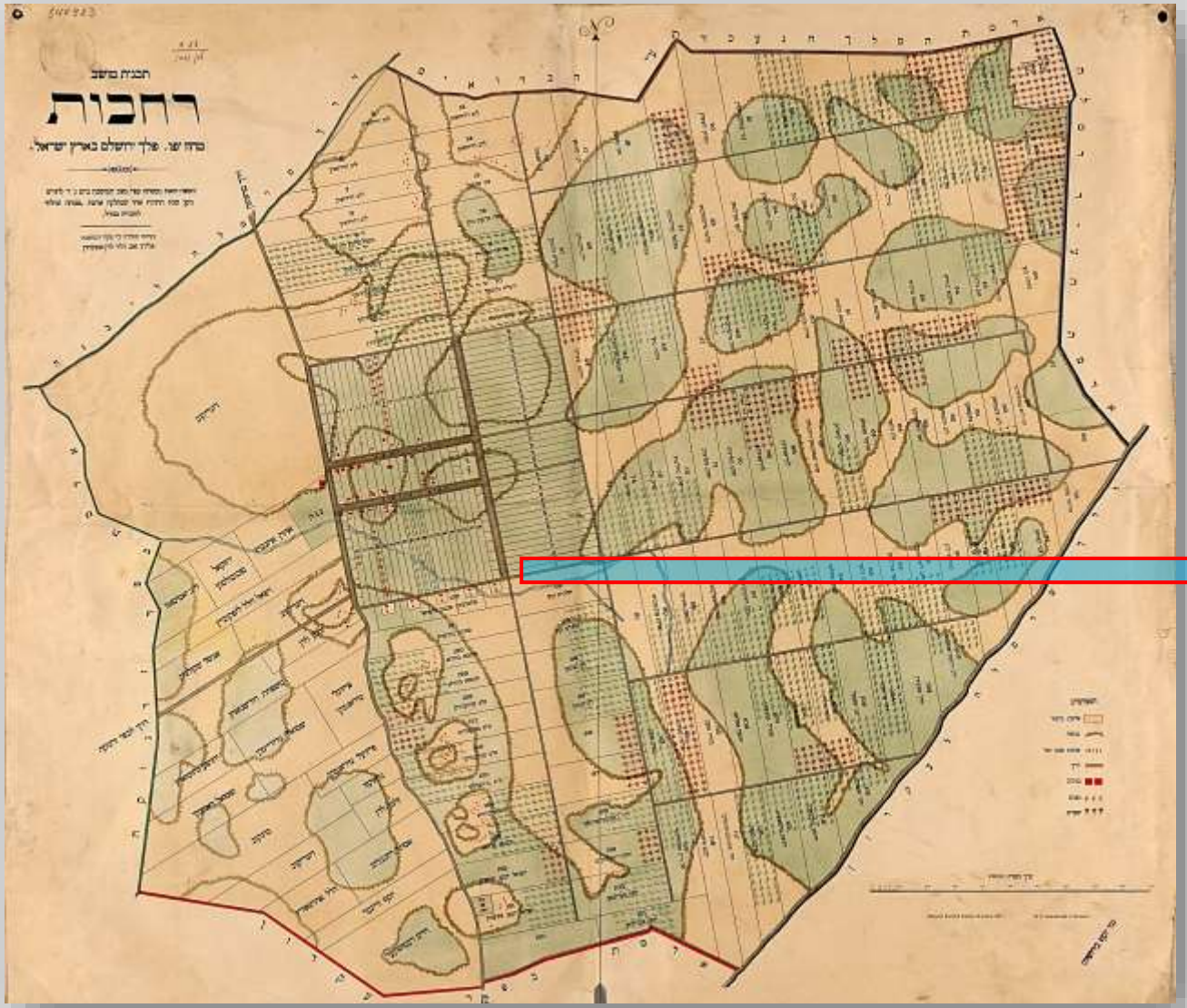

מפת הנחלות בשנת תרנ"ו (1896)

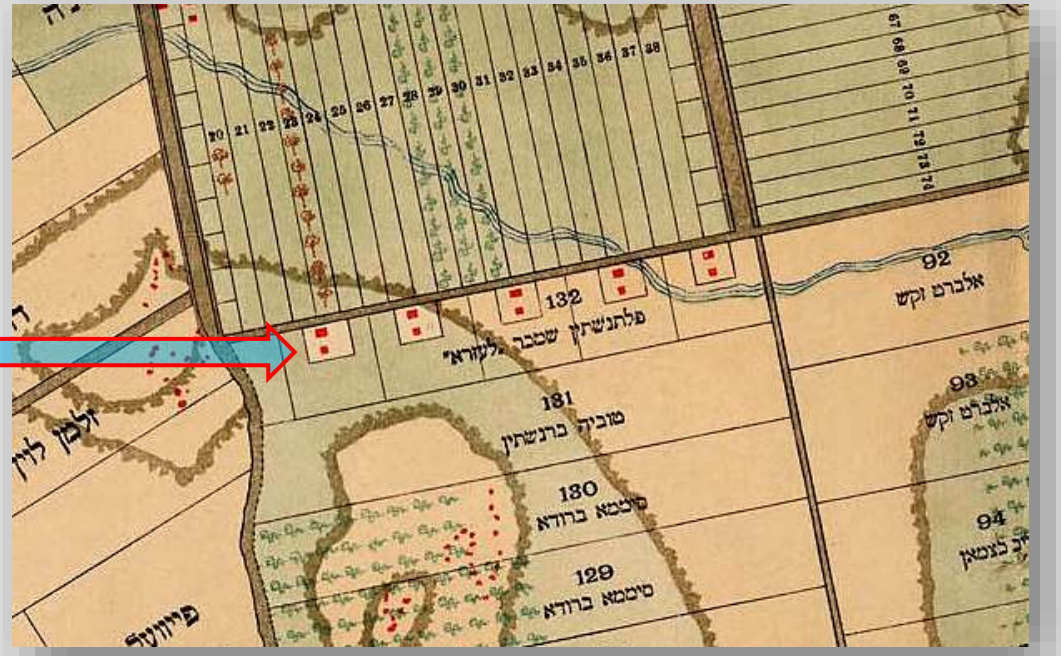

חמש הנחלות בנות 10 דונם כל אחת שנרכשו
על ידי חברת "עזרא".
על כל מגרש מופיעים בית ורפת בצבע אדום
הביתוב: פלתנשתין שמכר ל"עזרא"

אין כמו רחובות ושכונותיה

במפה משנת 1914 שנערכה על ידי צבי תדמור מופיעות החלקות בשכונת "עזרא" לפי שיוכן לבעליהן

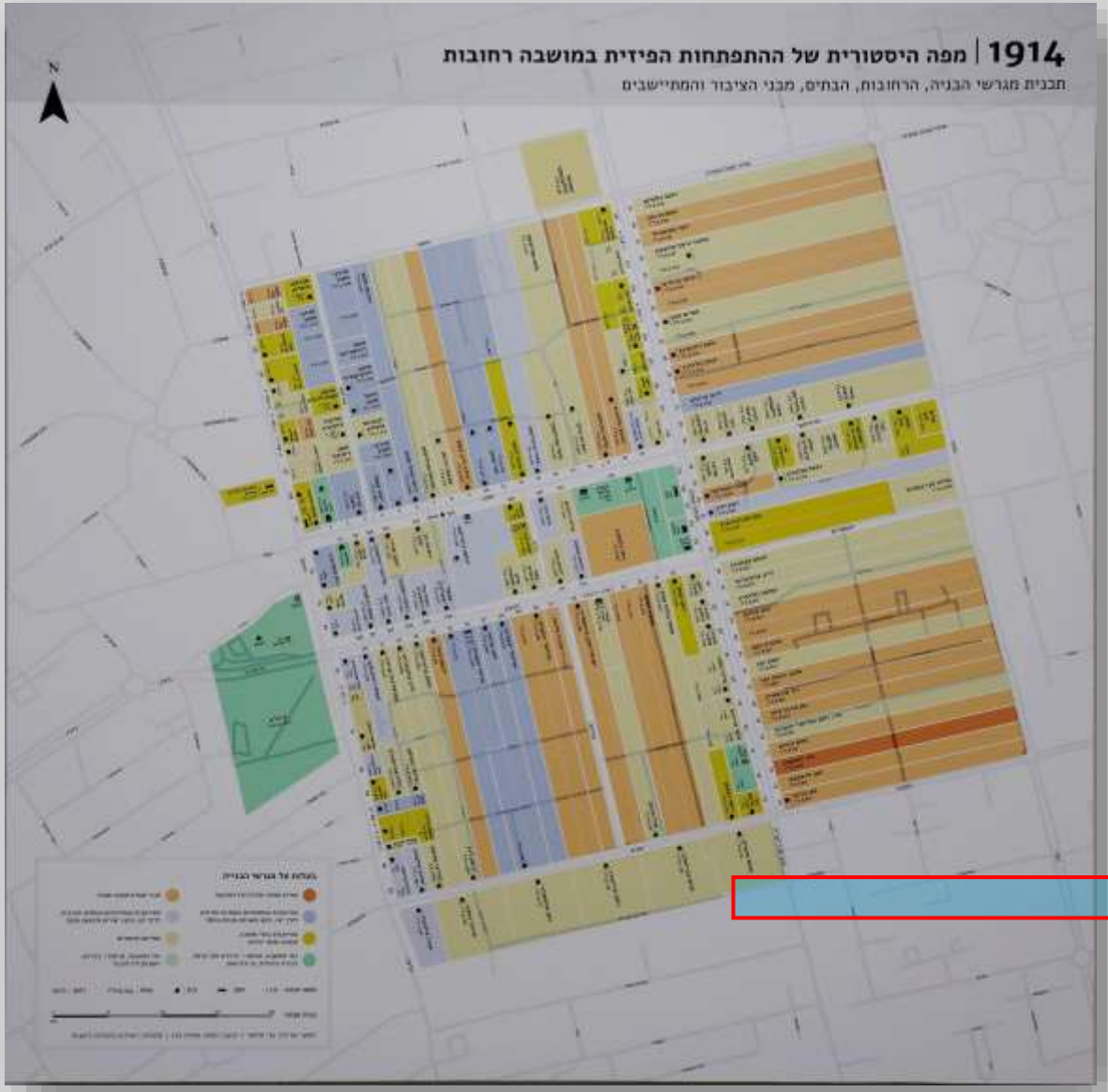

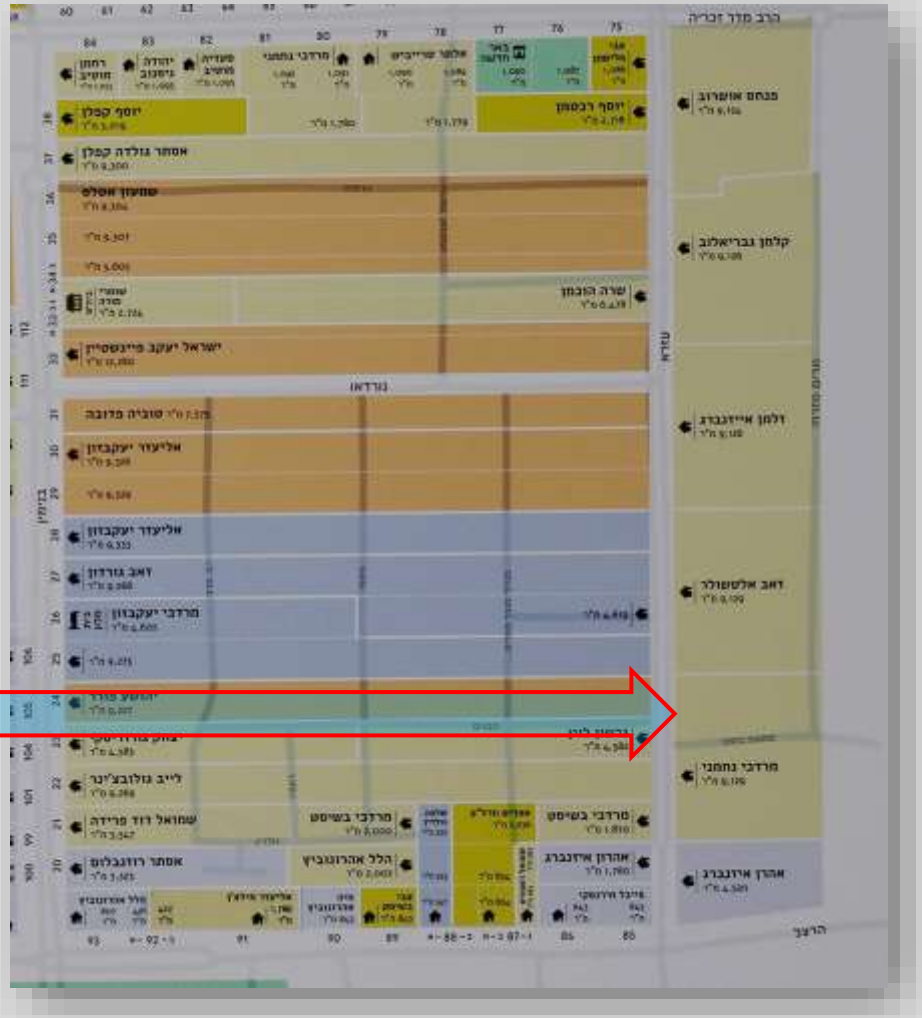

מחלה ויצחק זאב אלטשולר

יצחק זאב נולד בשנת 1866 בעיר בובר שבפלך מוהילוב ברוסיה, להוריו חיה ובנימין נחמן אלטשולר. יצחק זאב נשא לאישה את מחלה עוד ברוסיה ובשנת 1890 הזוג עלה יחד עם בנם שמאי שנולד במוסקבה. עם עלייתם לארץ הם התיישבו ברחובות ויצחק זאב החל לעבוד כפועל ואחר כך כחקלאי עצמאי. יצחק זאב היה ידוע באומץ ליבו והוא נמנה עם הפרשים שנבחרו לקבל את פני הרצל בעת ביקורו ברחובות. הוא התמחה בגידול ירקות ופירות, וב"חגיגות רחובות" המפורסמות שהתקיימו מִדי שנה בחג הפסח, הדוכן של אלטשולר היה בין המצטיינים. יצחק זאב ייבא זנים חדשים של פירות נשירים מאירופה על מנת להשביח את המטעים במושבה. הוא היה פעיל ציבור באִרגון הפועלים, בהקמת ה"חברה קדישא" ברחובות, וכמו כן היה נציג רחובות בוועד הראשי לאגודות הציוניות בארץ ישראל. לזוג נולדו שישה ילדים, השלישי שבהם, נקדימון, היה האהבה הראשונה של רחל בלובשטיין (רחל המשוררת) אותו הכירה בזמן שהתגוררה ברחובות.

יצחק זאב נפטר בשנת 1934. שני בני הזוג, יצחק מרדכי ומחלה קבורים ברחובות.

יצחק זאב אלטשולר

מחלה אלטשולר

הבתים שנבנו על
נחלתו של אלטשולר

חנה פשה וקלמן קלונימוס גבריאלוב

קלמן נולד בניסביז, פלך מינסק (רוסיה), (1866), לאביו יהודה לימא ולאימו פשה. קיבל חינוך מסורתי. היה "חובב ציון" בניסביז' ועסק במסחר בתוצרת חקלאית.
נשא לאישה את חנה פשה לבית אפשטיין (ממשפחת ר' לוי יצחק מברדיצ'ב) .
בשנת תרנ"ה (1895) אחר הפרעות במוסקבה, כשהתחילה תנועת הגירה, היה מהיחידים שלא בחר להגר לאמריקה, ובחר ועלה לארץ.
היה חבר הסתדרות הפועלים העברים בשם "אגודת אחים", שנוסדה על ידי אפרים צבי חרל"פ. עבד בהתחלה בתור פועל חקלאי, אחר כך כחקלאי עצמאי, נטע כרמים והיה מומחה לנטיעות ולעיבוד, וכרמיו היו לדוגמה.
עסק בצורכי ציבור, בגמ"ח ובמוסדות דתיים במושבה.

חנה פשה (מימין)
וקלמן קלונימוס גבריאלוב

קלמן נפטר ברחובות,
כ"ד שבט תרצ"ט (13.2.1939)

מצגת אין כמו רחובות ושכונותיה

הבתים שנבנו על
נחלתו של גבריאלוב

חיה דבורה ופנחס אושרוב

חיה דבורה בת מרים ושלמה זלמן נולדה בצ'רניגוב שברוסיה הלבנה בשנת 1862. פנחס נולד ליעקב זאב אושרוב ברוסיה בשנת 1855. לזוג נולדו עוד ברוסיה שני ילדים והם עלו יחד איתם בשנת 1890 במסגרת עליית משפחות שהשתייכו לחסידות חב"ד והגיעו למושבה רחובות. בני הזוג אושרוב ניהלו את מטבח הפועלים הראשון, דבר אשר אִפשר את מגוריהם במושבה.

פנחס אושרוב עבד מספר שנים גם במשרד של אגודת "מנוחה ונחלה" בַמקום ובהמשך עבד כמנהל עבודה במטעי השקדים של איכרי המושבה. לבני הזוג נולדו 11 ילדים, ארבעה מתוכם נפטרו ונותרו שבעה. לאחר שפנחס חלה בשחפת הוא הועבר לבית חולים בירושלים שם נפטר ונקבר בהר הזיתים בשנת 1907. חיה דבורה נפטרה בשנת 1946 והיא קבורה ברחובות.

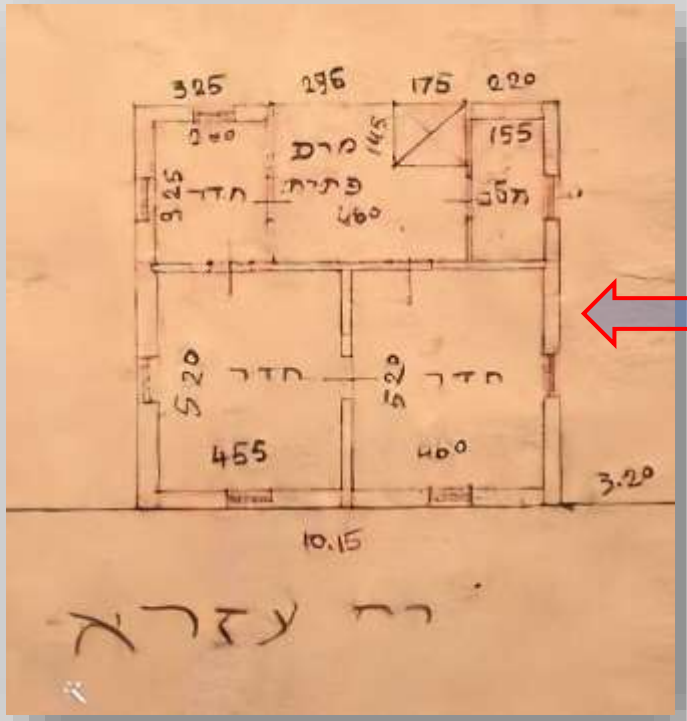

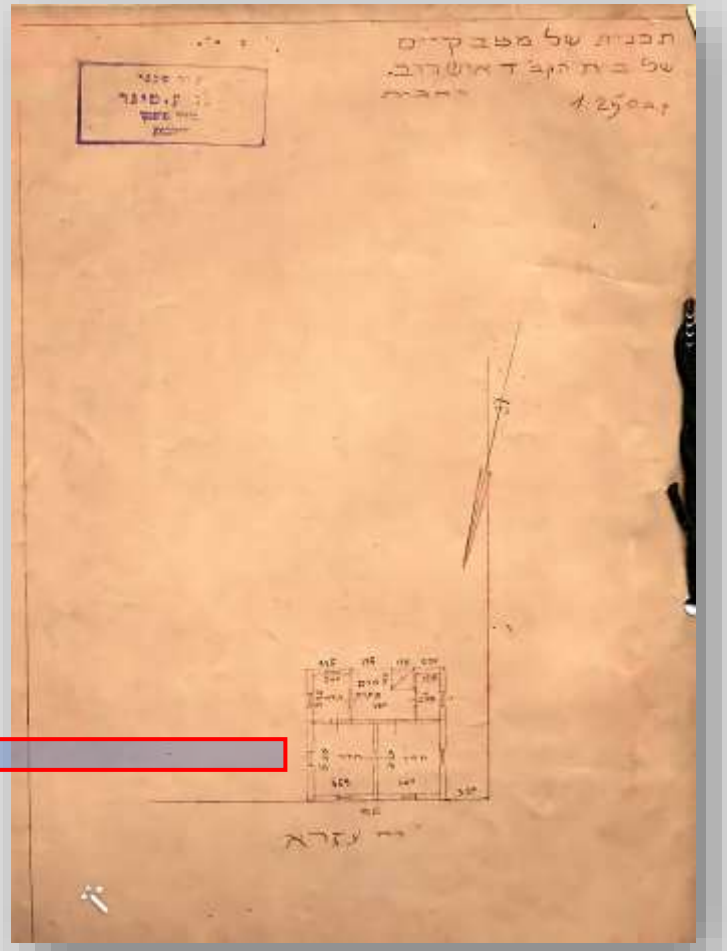

תוכנית הבית של משפחת אושרוב שבתבניתו נבנו שאר הבתים

הבתים שנבנו על
נחלתו של אושרוב

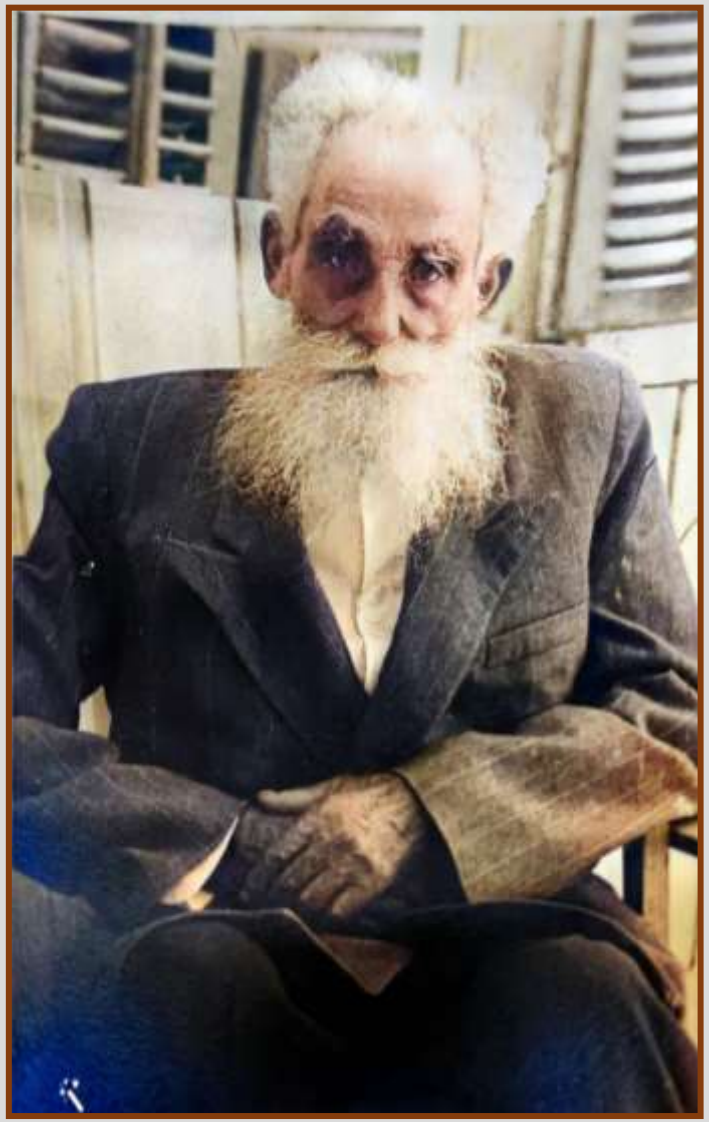

לאה ומרדכי נחמני (גורודינסקי)

מרדכי נולד בשנת 1867 לאימו רשה ולאביו יוסף גורודינסקי בכפר גורודין שבמחוז וולוז'ין, בה מצויה הישיבה הידועה ישיבת וולוז'ין שלמד בה אביו בבחרותו. מרדכי היה פעיל בחוג חובבי ציון בעיר. בשנת 1890 (תר"ן) עלה מרדכי לארץ ועִברת את שמו ל"נחמני" כפי שמופיע בספר נחמיה בשמות העולים מגלות בבל: נחמני מרדכי, בצמידות.
תחילה התגורר מרדכי ביפו, עבד בפתח תקוה ואף הגיע לעֶקרון (לימים מזכרת בתיה), ובשנת 1892 התיישב בְּרחובות כפועל חקלאי. בשנת 1891 נשא מרדכי לאשה את לאה בת שרגא ונחמה קיבלביץ'.

מרדכי שילב תלמוד תורה עם עבודת האדמה והיה פעיל בקרב הצעירים במאבקם על זכות העבודה העברית במושבה. הוא הקים משק חקלאי שהתבסס על מטעי שקדים, גפנים ובהמשך גם פרי הדר.
ללאה ומרדכי נולדו 6 ילדים, שנים מהם נפטרו בגיל צעיר. לאה נפטרה בשנת 1940 ובעלה מרדכי נפטר בשנת 1950, שניהם קבורים ברחובות.

מרדכי נחמני

הבתים שנבנו על
נחלתו של נחמני

זלמן אייזנברג

זלמן אייזנברג הגיע לרחובות מירושלים כסיוע של פועלים לאיכרי המושבה. הצטרפו אליו שלושה בנים בוגרים שגם הם סייעו בעבודות החקלאיות במושבה: לייבוש, שמואל ומתתיהו.

המקום בו נבנו חמשת הבתים נקרא על שם חברת "עזרא". לימים היה זה הרחוב השלישי במושבה, ונקרא בשם רחוב עזרא.
שכונת עזרא, הייתה מרוחקת משני רחובותיה הראשונים של המושבה – רחוב יעקב ורחוב בנימין, ובינה לבין הבתים ברחוב בנימין הפרידו כרמים וחצץ הוואדי. בימות הגשמים, עת עלה הוואדי על גדותיו, היו דיירי השכונה מנותקים לעִתים במשך ימים ממרכז המושבה.

הבתים שנבנו על נחלתו של זלמן אייזנברג

עם חנוכת השכונה החדשה פורסמה בעיתון העברי "הצבי" הכתבה הבאה:

תרנ"ח ירושלם יום א' כט אלול אלף
ותתכ"ט לחורבן
שנה שלוש עשרה גליון נ
העורך א' בן יהודה

ביום א' ט"ו אלול נכנסו חמשת הפועלים לחמשת בתיהם בשכונת "עזרא" שעל יד מושבת רחבות. משפט הזכיות להבתים יצא מועד שנקבע לכך ובו גם הא' לוין אפשתין, ויעידת הבתים נעשה בגורל. הבתים טובים ומרווחים, ויפים מבית ומחוץ, ועמדתם עם עמדת הרפתים שבצדיהם ומראיהם מקרוב ומרחוק יפה מאד.

הצבי

HAZEWI 16e année № 17

דף בעיתון "הצבי"

אליעזר בן יהודה

ידיעה חדשה
בעיתון "הצבי"

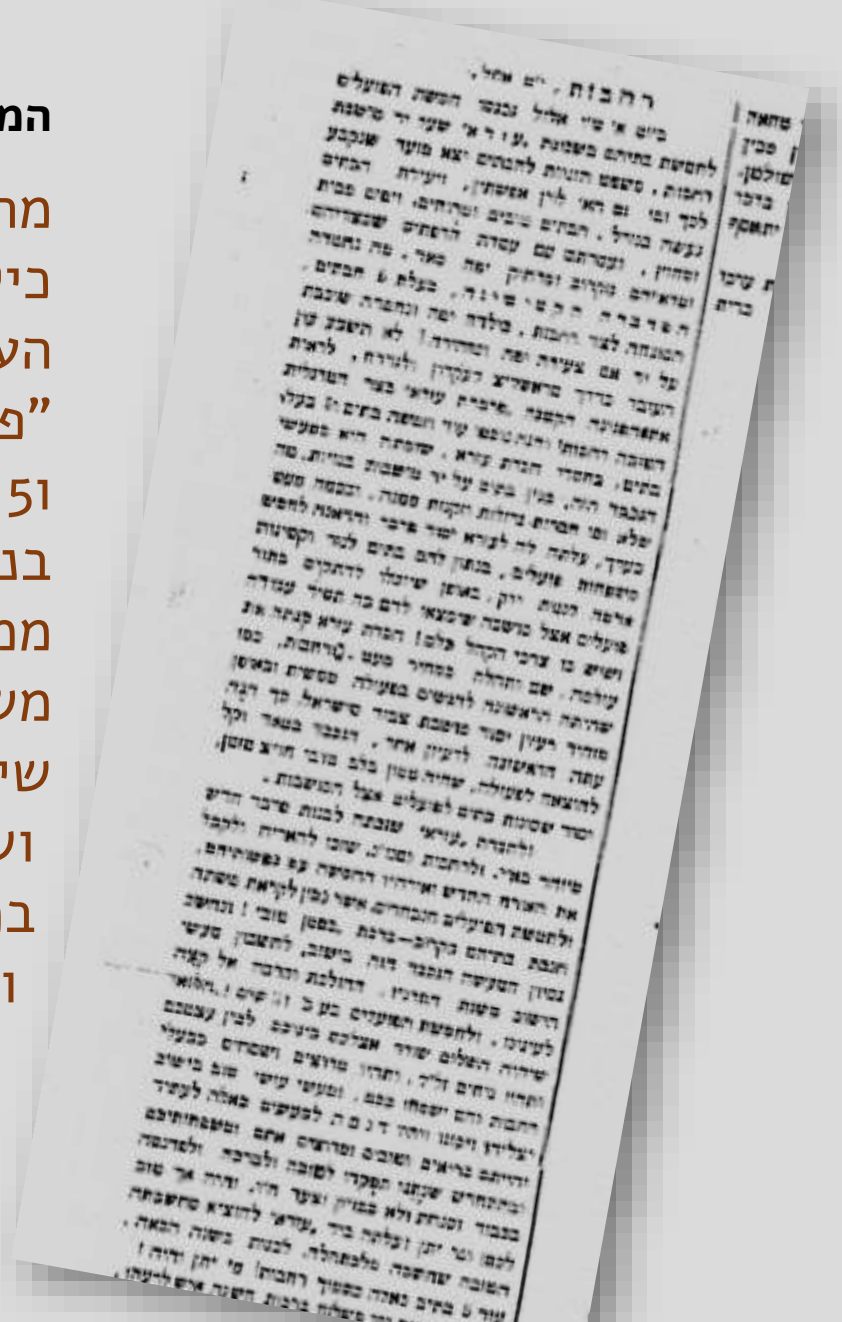

המשך הכתבה בעיתון "הצבי"

מה נחמדה הפרברת הקטיטינה, בעלת 5 הבתים, המונחה לצד רחבות, כילדה יפה ונחמדה שוכבת על יד אם צעירה יפה ומזהירה! לא תשבע עין העובר בדרך מראשל"צ לעקרון ולגדרה, לראות את הפנינה הקטנה "פרברת עזרא" בצד המרגלית הטובה רחבות! והנה נוספו עוד חמשה בתים ו5 בעלי בתים, בחסדי חברת "עזרא", שזכתה היא במעשי הנכבד הזה, בנין בתים על יד מושבות בנויות, מה שלא זכו חברות גדולות וזקנות ממנה. ובכמה מעט בערך, עלתה לה לעזרא יסוד פרבר והדאגה לחמש משפחות פועלים, בנתון להם בתים לגור וקטינות אדמה לגנות ירק, באופן שיוכלו להתקיים בתור פועלים אצל מושבה שימצאו להם בה תמיד עבודה ושיש בו צורכי הקהל כולם! חברת עזרא קנתה את עולמה, שם ותהילה במחיר מועט.

ורחבות כמו שהייתה הראשונה להגשים בפעולה ממשית ובאופן מזהיר רעיון יסוד מושבת צבור מישראל, כך הנה עתה הראשונה לרעיון אחר, הנכבד במאוד וקל להוצאה לפעולה, שהיה טמון בלב טובי חו"צ מזמן, יסוד שכונות בתים לפועלים אצל המושבות.

המשך הכתבה בעיתון "הצבי"

ולחברת "עזרא" שזכתה לבנות פרבר חדש מיוחד בא"י, ולרחבות ומנו"נ, שזכו להאריח ולקבל את האורח החדש ואורחיו החמשה עם נפשותיהם, ולחמשת הפועלים שזכו בבתים.....הפועלים הנבחרים, אשר נכון לקראת משתה חנכת בתיהם בקרוב – ברכת "בסמן טוב"! ונחשב ניסיון המעשה הנכבד הזה בישוב, לחשבון מעשי הישוב משנת התרנ"ז, ההולכת וקרבה אל קצה לעינינו.

ולחמשת הפועלים.....! הלואי שיהיה השלום שורר אצלכם ביניכם לבין עצמכם ותהיו נוחים זל"ז [זה לזה], ותהיו מרוצים ושמחים בבעלי רחבות והם ישמחו בכם, ומעשי עושי טוב בישוב יצליחו ויכונו ויהיו דוגמה למעשים כאלה לעתיד והייתם בריאים וטובים ומרוצים אתם ומשפחותיכם ובהתחדש שנתנו תפקדו לטובה ולברכה ולפרנסה בכבוד ובנחת ולא בביזיון וצער ח"ו [חס ושלום].
והיה אך טוב לכם! ומי ייתן ועלתה ביד "עזרא" להוציא מחשבתה הטובה שחשבה מלכתחילה, לבנות בשנה הבאה עוד 5 בתים כאלה בסמוך לרחבות!
מי יתן והיה!

אין כמו רחובות ושכונותיה

בתאריך 26 בחודש אוקטובר 1896 (יט מרחשון תרנ"ז) נחתם חוזה עם הקבלן טעפר מיפו לבניית שני בתים בלבד, אך הוא העביר את זכויות החוזה לקבלן אחר בשם יצחק גולשיין וכמות הבתים לבנייה שונתה ל־5. בחוזה מופיע מפרט מלא לבנייה לגבי עובי הקירות, סוג העצים וסוג האבנים וכו'. כמו כן נדרש מתן עדיפות לבנאים יהודים ושהעגלות להובלה של חומרי הבנייה תהיינה של בני רחובות.

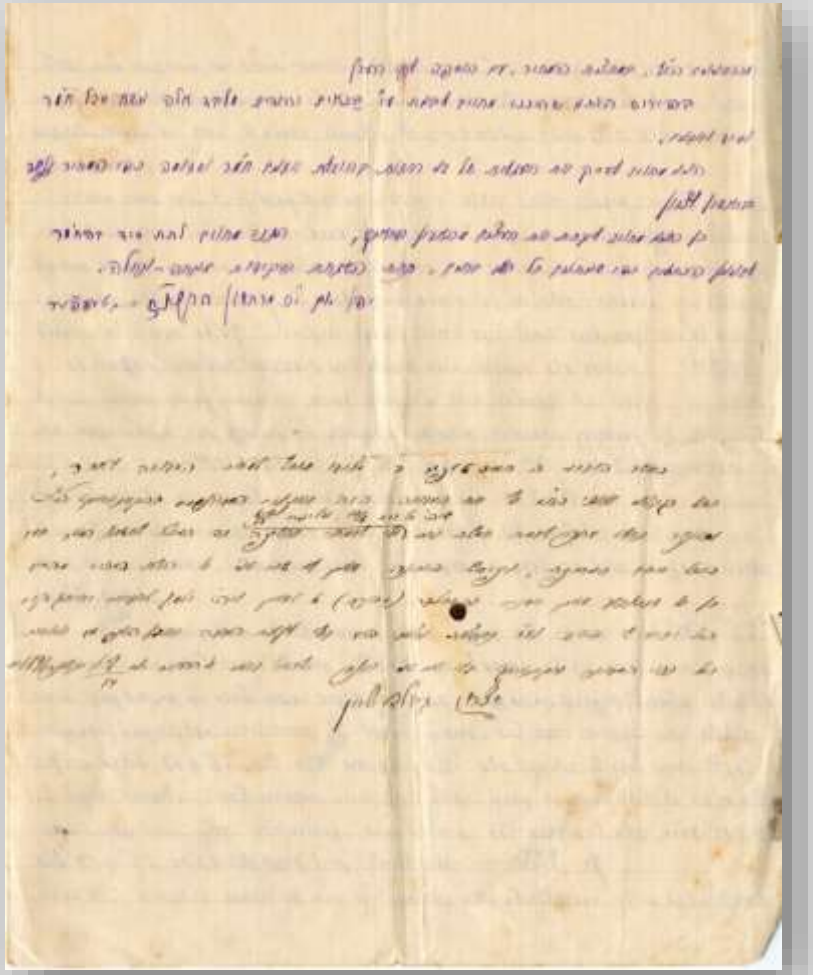

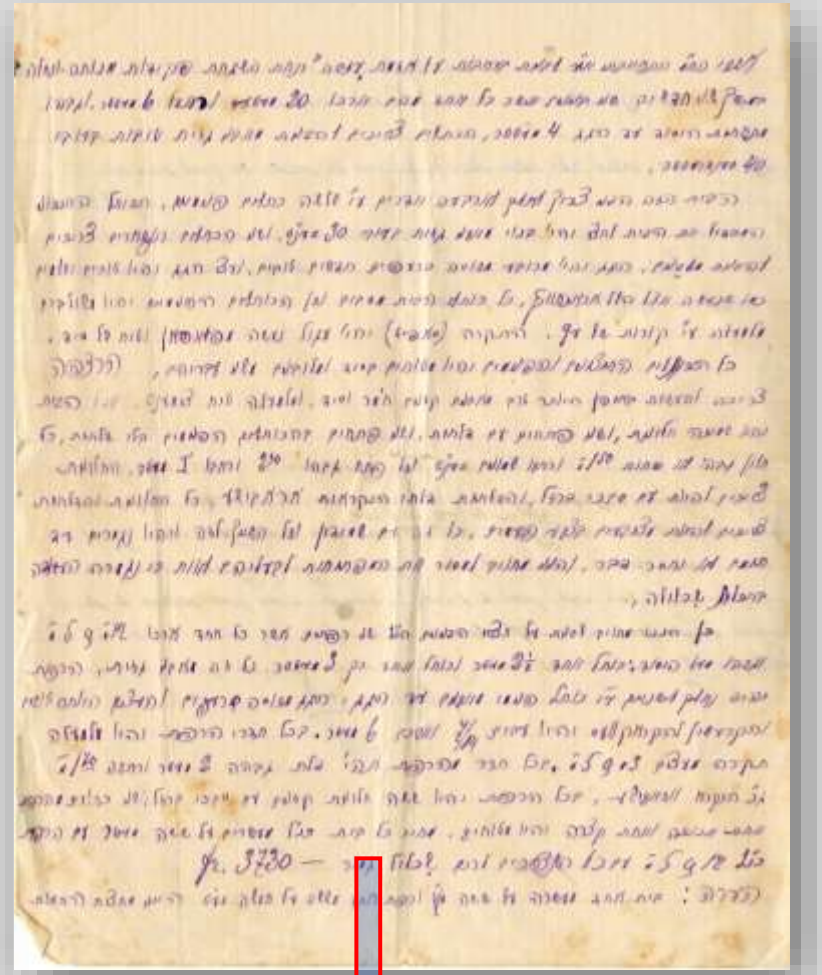

נוסח החוזה עם הקבלן:" קירות מאבני גזית ומִלבנים"

בתי השכונה נבנו בקצה המושבה מדרום לה ולא נכללו באיזור שהיה נתון לשמירתם של שומרי המושבה. אי לכך פנו דיירי שכונת "עזרא" לוועד המושבה בבקשה ששכונתם תיכלל באזור הנתון לשמירה.
בסיכום ישיבת הוועד מחודש שבט תר"ס (1900), ישיבה מס' 47 בסעיף 7 נכתב: "נתקבלה בקשה מאת בני "עזרא" לחייב את שומר המושבה כי ישמור גם את רחובם, נחלט לקיים בקשתם ולשלם להשומר ע"ח [על חשבון] "עזרא" 26 גרוש לחודש."

סיכום ישיבת ועד המושבה, 1900

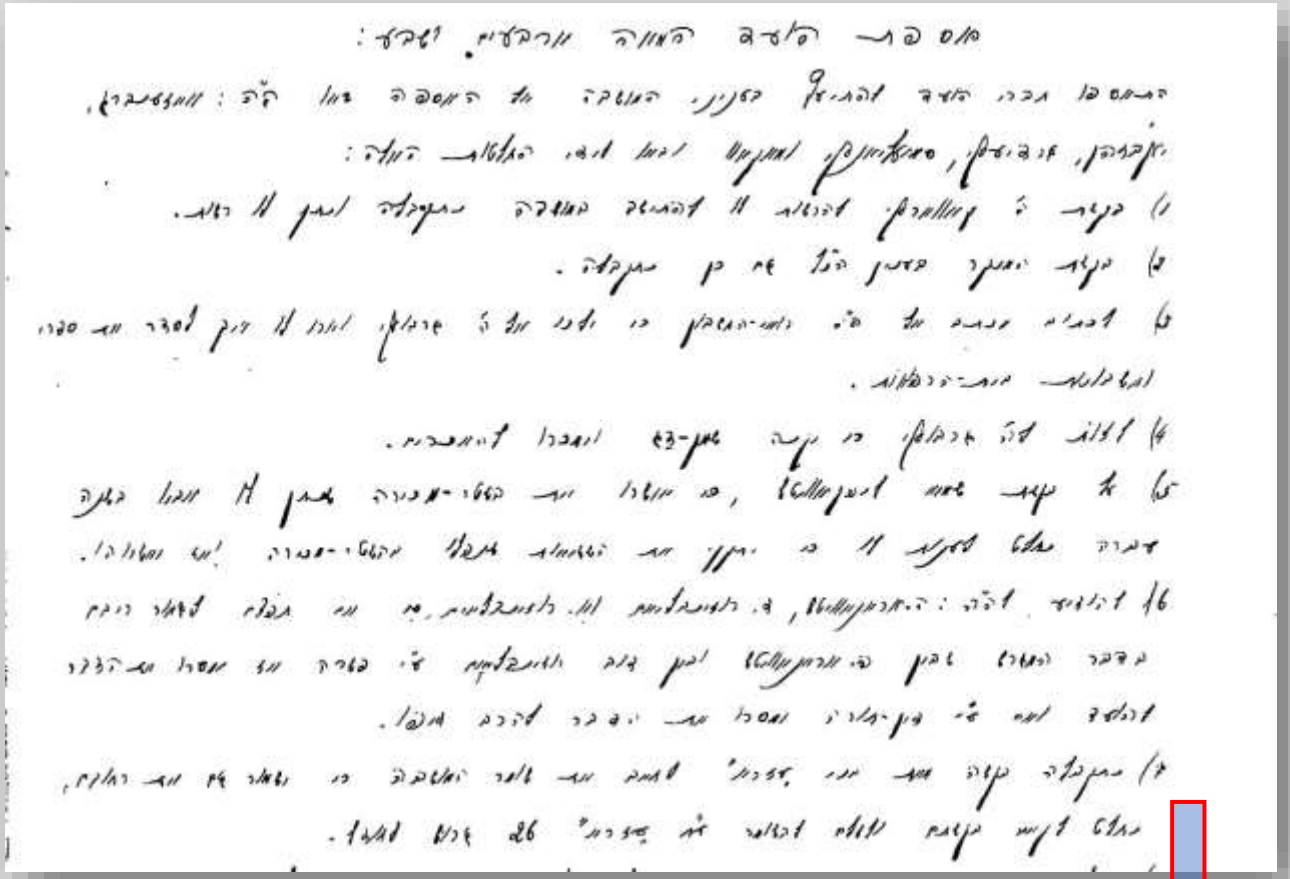

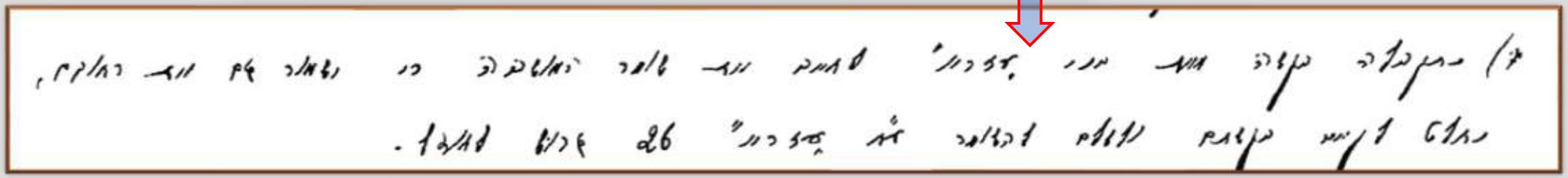

מקורות:

- **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו** / דוד תדהר
- הארכיון לתולדות רחובות
- **זכרונותי** / אליהו זאב הלוי לוין־אפשטיין
- **משפחת האדמה** / משה סמילנסקי
- **תיק תיעוד בית ברח' עזרא 32, רחובות** / תומר גולדשטיין
- משפחת נחמני
- תמונות – ויקיפדיה
- שיפור וצביעת תמונות – תוכנת MyHeritage

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [06/2024]

תחקיר ועריכה: ד"ר יואל פיקסלר

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת